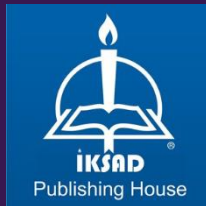

HİCRİ İKİNCİ ASIRDA İSLÂMÎ İLİMLER- 5

İKSAD ULUSLARARASI YAYINEVİ
Ankara-2022

ABBÂSÎ İHTİLÂLİ'NİN RESMÎ TARİHİ VAR MI?

AĤBÂRÜ'D-DEVLETİ'L- 'ABBÂSİYYE

(هل هناك تاريخ رسمي للاحتلال العباسي؟ أخبار الدولة العباسية)

Öznur Özdemir

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

Res. Asst. Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Islamic History Department,
Sakarya, Turkey oznurozdemir@sakarya.edu.tr orcid.org/0000-0003-2379-538X

GİRİŞ

Abbâsî İhtilâli hicrî ikinci yüzyılda Müslüman dünyasına damga vuran en önemli olaydır. Abbâsiler otuz yılı aşkın gizli bir yapılanma döneminin ardından Horasan'dan hareket eden ve giderek büyüyen bir ordu ile batıya yönelmiş, Emevî Devleti'ni sona erdirerek hilafeti devralmışlardır. İhtilâl üzerine detaylı araştırmalar yapılmış, böylece özellikle modern dönemde bu konuda önemli bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda ihtilâle dair birçok nokta aydınlatılmaya ve yorumlanmaya çalışılmış ancak kaynakların yeterli bilgi vermemesi sebebiyle de birçok husus müphem kalmıştır. *Aĥbâru'l-Abbas* adıyla bilinen ve 1955 yılında Bağdat'ta bulunan bir el yazması Abbâsî İhtilâli tarihinde ve dolayısıyla ihtilâl üzerine yazılan çalışmalarda önemli bir yere sahiptir. Bu kaynak, İslam'ın ilk yıllarından Abbâsî İhtilâli'nin sonuna (132/750) kadar olan döneme ait rivayetleri içermektedir. Bu çalışmada *Aĥbâru'l-Abbas* isimli kaynağın hicrî ikinci asırdaki siyasi dönüşüm sürecindeki önemi ve rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Abbâsî İhtilâli'nin en önemli kaynağı ve Abbâsî meşruiyetinin propaganda aracı olarak değerlendirilebilecek bu eser yazarı, adı ve kaleme alındığı tarih gibi hususlar üzerinden incelenecektir. Eserdeki dikkat çekici rivayetler verilerek, şimdiye kadar ortaya konulan görüşlerin aksine, eserin ikinci yüzyıla ait olabileceğini gösteren detaylar tartışılacaktır. Böylece Abbâsî İhtilâli'nin tarih yazıcılığına olan etkisi de anlaşılabilecektir.

Aĥbâru'l-Abbas, Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ı ve Abbâsî hanedanını yücelten bir üslupta yazılmıştır. Hem bu yönüyle hem de ihtilâl hakkında cevapsız kalan birçok soruya ışık tutması sebebi ile bulunuşundan sonra bu konuda çalışma yapanların dikkatlerini çekmiştir. Elton Daniel, eseri incelemek üzere kaleme aldığı, "The Anonymous 'History of the Abbasid Family' and its Place in Islamic Historiography" adlı makalesinde¹ kaynağı "eldeki taze kaynaklardan en önemlisi" olarak tanımlarken, Faruk Ömer, Moshe Sharon, Salih Said Agha gibi birçok tarihçi bu alanda meşhur olmuş eserlerinde² onu Abbâsî da'vetinin ana kaynağı olarak görmüşler ve teorilerini bu kaynaktaki bilgiler ışığında şekillendirmişlerdir. Eserin bulunan nüshasının ilk sayfaları eksik olduğu için yazarına veya adına dair bir iz bulunamamıştır. Bununla birlikte eseri *Aĥbâru'd-Devleti'l- 'Abbâsiyye ve fihi aĥbâru'l- 'Abbâs ve veledih* adıyla neşreden Abdulaziz Dûrî, yazarının İbnü'n-Nettâh (ö. 252/866) olabileceği konusunda görüş bildirmiştir. Abbas el-Azzâvî de bunu destekler şekilde Abbâsî Devleti'ne

¹ Elton Daniel, "The Anonymous 'History of the Abbasid Family' and its Place in Islamic Historiography", *Middle East Studies* 14 (1982), 419-434.

² Farouk Omar, *The Abbasid Caliphate 132/750-170/786* (Bağdat: National Printing and Publishing, 1969); Moshe Sharon, *Black Banners from the East: The Establishment of the 'Abbasid State: The Incubation of a Revolt* (ACLS Humanities E-Book, 1983); Moshe Sharon, *Black Banners from the East: Revolt: The Social and Military Aspects of the 'Abbasid Revolution* (ACLS Humanities E-Book, 1990); Saleh Said Agha, *The Revolution Which Toppled Umayyads: Neither Arabs Nor 'Abbâsîd* (Brill, 2003).

dair nesir türünde kitap yazan ilk müellifin İbnü'n-Nettâh olduğunu ileri sürmüştür.³ Fakat eserin ihtiva ettiği bazı rivayetler incelendiğinde, daha erken bir dönemde, üçüncü Abbâsî Halifesi Mehdî döneminde (775-785) yazıldığı intibâ uyanmaktadır. Örneğin eserde yer alan birçok rivayette Abbâsîlerden yalnızca üç halifenin ismi zikredilmiş, sonrası müphem bırakılmıştır. Eserin sonunda bulunan halifeler listesine bakıldığında ise en son kaydedilen Halife Mütevekkil'in yanına "Allah ömrünü uzun etsin, günümüzün halifesidir" notu düşülmüştür. Nitekim bu ayrıntı, eserin bu dönemde yazıldığını değil, ancak bu dönemde istinsah edildiğini gösteren bir işaret olabilir. Bu ilaveye benzer şekilde, eserde zikredilen rivayetlerin sened ve metin kısımlarında bulunan ve araştırmacıları ileriki yüzyıllara yönlendiren detayların sonradan eklenmiş olması da ihtimal dahilindedir. Eserin içerdiği rivayetler, Abbâsîlerin izlemiş olduğu siyaset bakımından değerlendirildiğinde de ikinci yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilebilir. Çünkü Abbâsîlerin öncelikle Hz. Ali soyundan olan Muhammed b. Hanefiyye ve oğlu Ebû Haşim'in vasiyetiyle hareket ettikleri fakat zamanla Hz. Abbas'ı yücelterek onlardan ayrılıp kendi meşruiyetlerini sağlamaya çalıştıkları görülmektedir.

1. ABBÂSÎ İHTİLÂLİ VE MEŞRUIYET MESELESİ

1.1. Abbâsî İhtilâline Giden Süreç

Dört Halife döneminin ardından gelen Emevîler Dönemi, başlangıcından itibaren Müslümanlar arasında siyasi bir huzursuzluğa sebebiyet vermiştir. Bu huzursuzluğun en büyük sebebi Hz. Osman'ın şehadetinin ardından Emevî ailesinin lideri Muâviye'nin Hz. Ali ile karşı karşıya gelmesidir. Hz. Ali hem Haşimoğullarını temsil etmesi hem de Hz. Peygamber'in en yakınlarından olması sebebi ile ona karşı gerçekleştiren bir mücadele, İslam toplumunun belli bir kesiminde Hz. Peygamber'in hatırasına yapılan bir saygısızlık şeklinde addedilmiştir. Hz. Ali'nin şehadetinin ardından Hz. Hüseyin'in de şehit edilmesi huzursuzluğu hiç dinmeyecek şekilde ileri boyutlara taşımıştır. Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen bireyler en başta bu mücadelenin dışında kalmaya çalışıyor görünseler de zamanla Ali evlâdının mücadelelerine ortak olmuşlardır. Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan doğmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye ve onun oğlu Ebû Haşim'in yürüttüğü muhalefet hareketi Abbasoğullarının mücadeleye ortak oldukları en önemli nokta olarak görülmektedir. Ancak onların Emevîleri devirebilmek için ihtiyaç duydukları gücü bulabilmek üzere belirli bir olgunlaşma dönemi gerekmiştir. Öncelikle Emevîlerin İslam toplumunu güçlü bir şekilde idare ettikleri dönemlerin geride kalması ve halk arasındaki hoşnutsuzlukların onları bir isyana sevk edebilme kapasitesine ulaşması gerekmektedir. Emevî ailesinde yaşanan hilafet kavgalarının oluşturduğu huzursuz atmosfere mevâlîye yapılan menfi muamele ve iktisadi-toplumsal adaletsizliklerin eklenmesi Emevîleri yıpratmış ve onlara karşı irili ufaklı ayaklanmaların başlamasına sebebiyet vermiştir. Bu ayaklanmaların yalnızca biri başarıya ulaşabilmiştir. Bu da bugün Abbâsî İhtilâli diye bildiğimiz Ebû Müslim'in komutasında Horasan'dan siyah sancakları kaldırarak hareket eden ordudur.

Abbâsî İhtilâli'ne giden sürecin birkaç aşamada özetlenmesi mümkündür. Bunlar; Hz. Ali-Muâviye mücadelesi ve Yezid döneminde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Abbasoğullarının mücadeleyi devralmaya hazırlandıkları süreç, Abbasoğullarının mücadeleyi yönetmeye başladıkları dönem, gizli mücadele döneminin ardından açıktan mücadele ve taraftar toplama dönemidir. İhtilâlin başarıya ulaşmasının ardından ise mücadele bitmiş görünmemektedir. Çünkü zorlu bir ihtilâl süreci ancak müstahkem bir meşruiyetin temin edilmesi ile sağlamlaştırılacağına benzemektedir nitekim tarihi kayıtlar da bunu göstermektedir. Abbasîler öncelikle Ali evlâdı başta olmak üzere iktidarlarına tehlike oluşturabilecek güçleri bertaraf

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Başaran, Selman, "İbnü'n-Nettâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

etmişler, daha sonra da kendilerini güçlendirebileceğini düşündükleri tüm adımları gerçekleştirmişlerdir. Tarih yazımının bu doğrultuda yönlendirilmesi ise asırlar boyu sürecek bir meşruiyet sağlama çabasının göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu çabanın en önemli temsili olarak görülebilecek *Ahbâru'l-Abbas* adlı kaynağa geçmeden önce ihtilâl sonrası süreci ele almak faydalı olacaktır.

1.2. İhtilâl Sonrası Mevcudiyet ve Meşruiyet Çabaları

İhtilâl sonrasındaki süreci iki farklı şekilde kategorize etmek Abbâsîlerin eylemleri açısından daha doğru olacaktır. Gücü ellerine almak ve bunu sağlamlaştırmak için çabaya girişen Abbâsîler ilk olarak kendileri için tehdit oluşturacak kişi ve grupları ortadan kaldırmak istemişlerdir. İhtilâlin mimarı olarak görülen Ebû Müslim'in ve ihtilâl liderlerinden önemli bir figür olarak ortaya çıkan Ebû Seleme'nin ard arda öldürülmesi Abbâsîlerin çok hızlı bir şekilde gücü tek bir hanedan üzerinde toplamaya çalıştıklarının göstergesidir. Bu iki ismin yanında düzenli olarak mücadele etmeleri gereken en önemli oluşum ise bugün Şîa olarak tanımladığımız grubun ilk temsilcileridir. İktidarın Ali evlâdının hakkı olduğunu savunan grubu susturmak ve bu aileden öne atılanları düzenli olarak bertaraf etmek Abbâsîlerin özellikle ilk halifelerinin uğraş konularından biri olmuştur. İkinci Abbâsî halifesinin aldığı Mansûr lakabının onun pek çok ayrı kişi ve grupla mücadele edip sonuçta başarıya ulaştığı anlamını yansıttığı ifade edilmiştir. İşte tüm bu faaliyetler öncelikle mevcudiyet bunun ardından da meşruiyet çabalarının eyleme dökülmüş halidir. Çünkü Abbâsîler birey ve grupları bertaraf etmekle kalmayıp onlar hakkında olumsuz kanaat oluşturabilecek pek çok ayrıntıyı da servis etmekle aslında kendilerine meşru bir zemin hazırlamaya çalışmışlardır. Söz gelimi Ebû Müslim'in kökeninin karanlık oluşu⁴ veya Ebû Seleme'nin oluşuma zarar veren politik hareketleri, Abbâsîlerce onların öldürülmesini meşru kılan ayrıntılar olarak ortaya konuşmuştur. Diğer taraftan Ali evlâdı yerine Abbasoğullarının öne çıkarılması ve yüceltilmesi Hz. Abbas'a dayanan bir meşruiyet çabasını doğurmuştur. Böylece rivayetler üretilmiş, var olanlar da gözetilen siyasete uygun şekilde tarih yazımına dahil edilmiştir.

Tüm bu ayrıntıların *Ahbâru'l-Abbas* adlı kaynakta yer alması Abbâsî ihtilâlinin resmi bir tarihçesinin oluşturulmuş olabileceğini akıllara getirmektedir. Nitekim bu tarih yazımı Abbâsîlerin idealleri doğrultusunda kurgulanmıştır. Onlar, yerlerini aldıkları Emevîlerin olumsuz yönlerini öne çıkarıp bu hanedanı zulmün temsilcisi konumuna düşürürken, en güçlü rakipleri olanları da bu anlatımlarla bertaraf etmeye çalışmışlardır. Ali evlâdını da mazlum olmakla birlikte mücadeleyi sağlıklı yürütemeyen taraf olarak göstermiş, nihayetinde Abbasoğullarını bu işe en layık, en ehil ve en “mübarek”⁵ olarak tanımlatmayı başarmıştır.

2. AHBÂRÜ'D-DEVLETİ'L-ABBÂSİYYE

2.1. Kaynağın Yazım Üslubu ve Yazarı

1955 yılında Profesör Hüseyin Emin tarafından Azamiye'de Ebû Hanife Medresesi Kütüphanesinde başlıksız bir yazma eser bulunmuştur. Abdülazîz Dûrî ve Abdülcebbâr Muttalibî, bu yazma eseri *Ahbâru'd-devleti'l-Abbâsîyye* adıyla 1971 yılında neşretmiştir. Eser doğuda Dûrî'nin 1957 yılında “Davun cedîdun ale'd-da'veti'l-Abbâsîyye” adıyla yazmış

⁴ Bu konuda ayrıntılı bir makale için bkz. Jacob Lassner, “Abu Muslim, Son of Salit: A Skeleton in the 'Abbasid Closet?”, *Studies in Islamic History and Civilization: in Honour of Professor David Ayalon*, ed. Moshe Sharon (Leiden, 1986), 91-104.

⁵ Belâzürî'nin anlatımında geçen bu tanımlama dikkat çekici bir ayrıntıdır ve bu çabanın ne derece etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Bkz. Belâzürî Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ' (Beyrut: Müessesetu'l-Maârif, 1987), 206,228,294,404.

olduğu makale ile ilim dünyasına tanıtılırken⁶, batıda daha çok Gryazneviç'in 1960 ve 1967 yıllarında Moskova'da yayımlanmış olduğu tercümelemler ile tanınmıştır.⁷ Bu tarihlerden itibaren Abbâsî İhtilâli çalışmalarının en temel kaynaklarından biri olan *Ahbâru'd-devleti'l-Abbâsiyye* içerdiği rivayetler bakımından diğer kaynaklara göre oldukça zengin olduğu halde yazarının belli olmaması sebebiyle gerektiği itibarı görememiştir. Yine de çalışmalarda "ihtilâlî en önemli kaynağı"⁸ veya "taze kaynakların en önemlisi"⁹ şeklinde tanımlanmış ve hemen her konuda kaynakta yer alan bilgiler tartışmaya açılmıştır.

Dûrî, yazma eserin ilk iki sayfasının güzel süslemelerle donatılmış olduğunu ifade etmektedir. Bu süslemelerin üst tarafında ve alt tarafında "Hz. Abbas'ın faziletleri, menkıbeleri, çocuklarının faziletleri, menkıbelerini (Allah hepsinden razı olsun) içeren kitap" ibaresi bulunmaktadır. Bu tarif eserin adı verilmeksizin yalnızca içeriğini aktarmak niyetiyle yazılmış görünmektedir. Dûrî, eserin adının *Ahbâru'l Devleti'l-Abbâsiyye* olduğu görüşünü¹⁰ benimsemekle birlikte içerikle bağlantılı olarak *Ahbâru'l Abbâs ve Veledihi* ibaresini de kullanmıştır. Bu ismin daha sonraki çalışmalarda da tercih edildiği görülmekle birlikte¹¹ her iki ismi de yansıtabilecek şekilde el yazması kısaca *Ahbâr* olarak anılmıştır.

Burada haber kelimesinin çoğulu olan ahbâr kelimesi ile meşhur olmuş bir geleneğe de değinmek gerekir. Zira kaynak bir yönü ile bu gelenekle örtüşmektedir. Ahbâr genel olarak "bir kavim, kabile veya şahıs, bir ülke, bölge veya şehir, bir hadise vb. hakkında naklolunan bilgiler, sözler ve rivayetler" olarak tanımlanmıştır. İslâmiyet'ten önce destanî, menkıbevî unsurları ile öne çıkan bu aktarım geleneğinin İslâmiyet'ten sonra tarihî vasfı ön plana çıkmıştır. Bu sebeple Ahbârü'l-Arab denildiği zaman, Arapların tarihine dair destan ve menkıbe türündeki rivayetlerin, sonraları ise Ahbârü'l-hulefâ', Ahbârü'n-naḥviyyîn, Ahbârü'l-kuḍât gibi kitap adlarından halifelerin, nahiv âlimlerinin veya kadıların hal tercümelerine dair bilgileri içeren eserlerin anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Keza malzemeleri ahbâr olan hal tercümesi ve tarih, esasta aynı şey sayıldığı için hal tercümesi eserlerine "tarih", müelliflerine "et-târîhî" dendiği, bazı tarihçilerin de "ahbârî" diye anıldığı bilinmektedir.¹² Ahbâr geleneğine yakın çalışmaları sebebiyle Medâinî, Ebû Mihnef, Avâne b. Hakem, Seyf b. Ömer gibi şahsiyetler "ahbârîler" arasında sayılmışlardır.¹³

Ahbârîler olarak isimlendirilen bu isimlerden birinin yazımızın konusunu teşkil eden *Ahbâr*'ın yazarı olabileceği akıllara gelebilir. Omar, Abbâsîler hakkındaki önemli kaynaklar arasında İbnü'n-Nedim'in fihristinde yer alan birçok eseri sıralamış ve bunların günümüze

⁶ Eski bir yazım tarihine sahip olması ve muhtemelen burada verilen görüşler daha sonradan neşrin giriş kısmında verildiği için önemini kaybettiğini düşündüğümüz, böylece herhangi bir şekilde ulaşamadığımız bu makalenin künyesi şu şekilde verilebilir: Abdulazîz Dûrî, "Davun cedîdun ale'd-da'veti'l-Abbâsiyye", *Mecelletü'l külliyyeti'l âdab-i ve'l ulum*, 1957.

⁷ "Doğu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Doğu Edebiyatı Eserleri Büyük Metinler Serisi 6, Moskova 1960" ve "Doğu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Doğu Edebiyatı Eserleri Büyük Metinler Serisi 11, Moskova 1967". Gryazneviç tarafından neşredilen ve Dûrî'nin de istifade ettiği kısım aslında *Târîhu'l Hulefâ* adıyla neşredilen bir el yazmasının Abbâsîler ile ilgili olan bölümüdür. Bu bölüm *Ahbâr* ile büyük ölçüde örtüşmektedir.

⁸ Saleh Said Agha, "Abû Muslim's Conquest of Khurasan : Preliminaries and Strategy in a Confusing Passage of the Akhbâr al-Dawlah Al-'Abbâsiyyah", *American Oriental Society* 120/3 (2000), 333.

⁹ Daniel, "The Anonymous", 419.

¹⁰ Daniel bu görüşü ikna edici bulmaz. Ona göre herhangi bir inisiyatif almadan eseri yalnızca *Ahbâru'l Abbâs* olarak isimlendirmek doğru olacaktır. Elton Daniel, "The Anonymous 'History of the Abbasid Family' and its Place in Islamic Historiography", *Middle East Studies* 14 (1982), 420.

¹¹ Bahramian, Ali, Umar, Suheyl, "Akhbâr al-Dawla al-'Abbâsiyya", *Encyclopaedia Islamica*, 2008.

¹² Nihad Çetin, "Ahbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/486.

¹³ Bkz. Cengiz Kallek, "Medâinî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/291-292.

ulaşmış olmasının birçok noktayı aydınlatacağına işaret etmiştir.¹⁴ Bu eserler arasında en dikkat çekici olanlar sanki *Ahbâru'l Abbâs*'in bölümlerini oluşturduğu izlenimini veren Medâinî'ye (ö. 228/843) ait olan çalışmalardır. Bunlar; *Kitâbü'l-Abbâs b. Abdulmuttalib*, *Kitâbü'l- Abdullah b. Abbâs*, *Kitâbü'l- Ali b. Abdullah b. Abbâs*, *Kitâbü'l- Muhammed b. Ali b. Abdullah*, *Ahbâr es-Seffâh*, *Kitâbü'd-devle*'dir. Omar bu isimleri sıralamakla birlikte *Ahbâru'l Abbâs*'in yazarının Medâinî veya verilen diğer kitapların yazarlarından biri olabileceği yönünde bir görüş ortaya koymamıştır. Öte yandan o kaynakta Ebû Mihnef, Zübeyrî, Belâzürî gibi isimlere başvurulduğu halde daha sonraki tarihçilerin bu kaynaktan yararlanmadığına dikkat çekmiştir. Bunun sebebi olarak da kaynağın gizli bir belge niteliği taşıyan bir yazma olabileceği yönündeki görüşünü ortaya koymuştur.¹⁵

Kitabın günümüze ulaşan nüshası Abbâsî hilafeti başlamadan hemen önce bittiği için bir kitabın parçası olabileceği gibi tek başına bir eser de olabilme ihtimali bulunmaktadır. Eldeki nüshanın içeriğine bakıldığında Hz. Abbas'tan başlayarak Abbasoğulları için özel bir üslupla malumat verildiği, ardından da Abbâsî ihtilâlinin oluşum sürecine geçildiği görülmektedir. Hz. Abbas'ın ardından sırasıyla dört kuşak Abbasoğullarının haberleri anlatılmıştır. Abdullah b. Abbas, Ali b. Abdullah, Muhammed b. Ali ve son olarak Muhammed b. Ali'nin oğlu İmam İbrahim'den bahsedilmiş, ihtilâlle bağlantılı olan ölümü anlatılmış ve İbrahim'in kardeşi ve ilk Abbâsî halifesi Ebû Abbas'ın Horasan güçlerinin şehre girmesinden hemen önce Kufe'ye gelişinden bahsedilmiştir. Bu anlatım çizgisinde konu, imamet meselesi, Abbâsîlerin meseleye bakışları, duruşları ve imamet için yaptıkları çerçevesinde işlenmiştir. Bu sebeple Dürî, eserin Abbâsî da'vetinin geniş bir tarihi olduğu görüşündedir. Bu konudaki görüşlerini ve yazma eserin önemine dair düşüncelerini neşrin mukaddime kısmında ayrıntılı şekilde sunmuştur.¹⁶ Kitabın geri kalanının yazım üslubu göz önünde bulundurulduğunda, başında kayıp olan sayfalarının Hz. Abbas hakkındaki haberleri içerdiği anlaşılmaktadır. Tam bu noktada yazımızın da temelini oluşturan soru "*Ahbâru'l Abbâs* Abbâsî ihtilâlinin resmi bir tarihi olabilir mi?" akıllara gelmektedir. Abbâsî İhtilâli'nin "da'vet" olarak isimlendirildiği ve ihtilâlin başarıya ulaşması ile da'vetin ikinci aşaması olan "devlet" in kurulduğu düşünülürse bu iki kavramın¹⁷ önemle öne çıkarıldığı, bu eserin de resmi bir tarih veya en azından bir kayıt oluşturma çabasıyla yazıldığı aşikardır.

Eserin muhtevasının ve yazım üslubunun anlaşılmasının ardından yazarını belirleme konusu ise hayli karışık ve sorunlu görünmektedir. Çünkü bu konu hakkındaki araştırma iki yönlü bir incelemeyi gerekli kılmaktadır ve farklı alanlardaki bu incelemeler araştırmacıyı ortak bir noktaya yönlendirmemektedir. Başka bir ifade ile bir inceleme araştırmacıyı önceki bir yüzyıla yönlendirirken diğer bir inceleme araştırmacıyı en az iki yüzyıl ileriye itmektedir. Bu konuya biraz daha açıklık getirmek için eserin hangi açılardan incelenebileceği ortaya konulmalıdır. Öncelikle eser metin açısından incelenmelidir ve tarih yazımının değişen dinamikleri göz önünde bulundurularak bir sonuca gidilmeye çalışılmalıdır. Abbâsîlerin meşruiyet çabası esere ne derece yansımıştır ve böylece esere derç edilen rivayetler bizi hangi yüzyıla yönlendirmektedir? İkinci olarak eserde yer alan rivayetlerin sened kısımları incelenmelidir ve buradan eserin yazarı hakkında bir tahminde bulunulmalıdır. İfade edildiği üzere bu iki incelemenin bizi farklı sonuçlara götürdüğü görülmektedir. Eser yazım üslubu ve

¹⁴ Omar, *The Abbasid Caliphate 132/750-170/786*, 13-14.

¹⁵ Omar, *The Abbasid Caliphate 132/750-170/786*, 16-17.

¹⁶ *Ahbâru'd-devleti'l-Abbâsiyye*, thk. Abdülaziz Dürî - Abdülcebbar Muttalibî (Beyrut: Dârü't-Talia, 1971), 5-17.

¹⁷ Abbâsî ihtilâli süresince kullanılan bu iki kavramın tarihçilerce önemli bulunduğu ve birçok çalışmada değinildiği görülmektedir. Bkz. Franz Rosenthal, "Dawlah", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, ed. P. Bearman (Brill, 2007 1960); Marius Canard, "Da'wa", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, ed. P. Bearman (Brill, 2007 1960).

içerdiği rivayetlerde üçüncü Abbâsî halifesi Mehdî'nin (158/775-169/785) ötesine geçmezken, senetlerde yer alan râvî zincirinde dördüncü yüzyıla kadar uzanan isimlere rastlanmaktadır. Bu noktada, senetlerin sonradan (istinsah edilirken) eklenmiş olabileceği teorisi ortaya atılabilir ancak bu teori metin içinde yer alan anlatımdan edinilebilecek ip uçları ile kanıtlanmaya muhtaçtır. Başka bir ifade ile eğer metin birçok yerde Halife Mehdî ötesine geçmeyen bir anlatım sunmakta ise sened kısımlarının sonradan zenginleştirildiği ve *Ahbâr*'ın yeni bir nüshası oluşturulurken *Ahbâr*'dan sonra yazılan eserlerde yer alan ortak rivayetlerin senet kısımlarında yer alan isimlerin yeni nüshaya dahil edildiği düşünülebilir. Ancak bunların hepsinin doğrulanması zor varsayımlar olduğunun unutulmaması gereklidir.

Daniel bu konuna bir araştırma yapmış ve rivayetlerin senet kısmında bulunan râvî/tarihçi zincirinden çıkarılabilecek bazı isimlerin kaç kere zikredildiğini saymıştır.¹⁸ Verdiği bilgilerde yer alan râvîlerden bazıları ve senetlerde yer alma sıklıkları şu şekildedir:

Râvî	Vefat Tarihi	Kaç Yerde Geçtiği
Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî	279/892-93	12
Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî	204/819	10
Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî	207/823	7
Hasan b. Uleyl el-Anezî	209/824-25	7
Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî	262/876	6
Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî	198/814	4
Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî	236/851	3

Eserde yer alan senetler doğrultusunda bu liste uzatılabilir ancak bu çalışmada senet incelemesinden çok metin incelemesine yönelme gayretinde olunacaktır. Çünkü açık bir şekilde bazı rivayetler eserin ilk yazım tarihinin, Abbâsîlerin ilk dönemi olan Hicrî İkinci Yüzyıl olduğuna işaret etmektedir.

Yalnızca senet kısımlarına bağlı kalmaksızın yazara dair tahminler yapan isimler bulunmaktadır. Bunlardan biri ve belki de teorisini en güçlü şekilde savunan kişi eseri neşreden Abdulaziz Dûrî'dir. Daha önce de ifade edildiği gibi Dûrî, kitabın yazarının İbnü'n-Nettâh (ö. 252/866)¹⁹ olduğu görüşündedir. İbnü'n-Nettâh'ın vefat tarihi Mu'tez Billah (252/866-255/869) döneminin başına denk gelmektedir. Bu husus, kitapta yer alan rivayetlerle örtüşmeyen bir tablo ortaya koyar. Eğer eserin yazarı İbnü'n-Nettâh ise neden birden fazla rivayette Abbâsî halifelerinden Mehdî'den sonrasının adı verilmemiş ve müphem bırakılmıştır? Dûrî, eserin yazarının İbnü'n-Nettâh olduğu görüşüne Brockelmann'ın bu konuda verdiği bilgi sebebi ile de yaklaşmış olabilir. Zira o, İbnü'n-Nettâh ve Abdulhamid el-

¹⁸ Daniel, "The Anonymous", 421-422.

¹⁹ Tam adı Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Sâlih b. Mihrân en-Nettâh el-Kureşî el-Basrî olan hadis alimi ve tarihçi. Adındaki Kureyşî tanımlamasını Hâşimoğullarının azatlısı olması sebebiyle aldığı ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Başaran, Selman, "İbnü'n-Nettâh", 21/178-179.

Kâtib'in (ö. 287/900) Abbâsîler devrine dair ilk tarih eserlerini telif eden kişiler olduğunu söylemiştir. Fakat Sezgin, bu ifadenin doğru olmadığı görüşündedir.²⁰

Daniel de kitabın içindeki isnatlarda geçen isimlerden hareketle yazarı belirlemeye çalışmış ve Belâzürî'den (ö. 279/892) yapılan nakillere nazaran en azından kitabın yazarı ile Belâzürî arasında nakle dayalı bir bağlantı olabileceğini ifade etmiştir. Ancak o, Belâzürî ismine kaynaktaki senetlerde doğrudan rastlanıldığı için, İbnü'n-Nettâh'ın Belâzürî'ye dayanması gibi bir varsayımın değil, Belâzürî'nin İbnü'n-Nettâh'a dayanmasının mümkün olabileceği söylemiştir. Moshe Sharon, Farouk Omar ve Ali Bahramian, Suheyl Umar gibi başka araştırmacıların da birtakım tahminlerde bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu araştırmacılar çoğunlukla, kitabın yazarının hicrî üçüncü asır veya sonraki tarihlerde yaşamış olabileceği görüşündedir. Sharon, Dûrî'nin görüşünün doğru olmadığını savunmakla birlikte kitabın yazarı konusunda net bir görüş ortaya koymamıştır ancak eserin Abbasoğullarının faziletlerini ortaya koymak üzere yazdırılan bir Fezâil kitabı olabileceği görüşündedir.²¹ Bu isimlerden özellikle Bahramian ve Umar, *Encyclopaedia Islamica*'da yazmış olukları *Akhbâr al-Dawla al-'Abbâsiyya* adlı maddede eserin yazarının İbn A'sem el-Kûfi el-Ahbârî (ö. 320/932) olabileceği görüşünü ortaya koymuşlardır.²² Fakat Lindstedt onların bu görüşüne eleştiri getirerek bu varsayımın hatalı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre eserin yazım üslubu İbn A'sem'e atfedilen ve onun bilinen tek eseri olan *Kitâbü'l-Fütûh*²³ ile uyuşmamaktadır.²⁴ Bu da Bahramian ve Umar'ın görüşünü zayıflatmaktadır.

Kitabın yazarı Dûrî'nin belirttiği gibi İbnü'n-Nettâh veya Bahramian ve Umar'ın yöneldiği gibi İbn A'sem değilse kim olabilir? Bu sorunun cevabı tahminlerin ötesine geçememekle birlikte metin analizinin bizi yönlendirdiği ikinci yüzyıl tarihçileri incelenebilir. Fuat Sezgin'in Arap İslam Bilimleri Tarihi üzerine hazırladığı *GAS* adlı eserinde yer alan bilgilerden hareketle Mehdî Dönemine denk düşen isimler şöyledir:

Hâlid b. Talik b. Muhammed b. İmran el-Huzâî:

Kendisi Abbâsîler döneminin ilk neseb alimlerinden biri olarak tanınmaktadır. 166/782 yılında halife Mehdî tarafından Basra kadısı olarak tayin edilmiştir.²⁵

Ebû Abdillâh Amr b. Şamir el-Cu'fi el-Kûfi:

Şîî bir râvidir, sika sayılmamaktadır, kitaplarının isimleri bilinmemektedir. 160/776 yılı civarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.²⁶

Ebu'n-Nadr Cerîr b. Hâzım b. Abdillâh el-Basrî el-Cehdamî:

Muhaddis ve tarihçidir. Kendisinden sonraki tarihçilerin Ezrakîler hakkındaki eserinden istifade ettikleri anlaşılmaktadır. 170/786'da vefat etmiştir.²⁷

Ömer b. Sa'd b. Ebi's-Said el-Esedî eş-Şîî:

Sika olmayan bir tarihçi olduğu kaydedilmiştir. El-A'meş, el-Kelbî, Ebû Mihnef gibi isimlerden rivayet etmiştir. 180/796 civarında vefat etmiştir.²⁸

²⁰ Fuat Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2015), I/353.

²¹ Sharon, *Black Banners I*, 237.

²² Bahramian, Ali, Umar, Suheyl, "Akhbâr al-Dawla al-'Abbâsiyya".

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, "İbn A'sem el-Kûfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

²⁴ İlkka Lindstedt, "Al-Madâ'inî and the Narratives of the 'Abbâsid Dawla", *Studia Orientalia Electronica* 5/ (2017), 83-84.

²⁵ Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I/303.

²⁶ Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I/354.

²⁷ Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I/354.

Abbâsîlerin ilk döneminde tarih yazımında katkı sağlayan bunlardan başka birçok isim de verilmiştir ancak Halife Mehdî Döneminden sonra vefat edenlere yer verilmemiştir. Bu sebeple inceleme bu isimler etrafında sınırlanmaktaysa da aradığımız yazar bunlardan biri olarak da görünmemektedir.

2.2. Abbasoğullarını Yüceltme Çabaları ve İhtilal Tarihi

Bu bölümde öncelikle eserdeki alt başlıklar sunulacak ve bunlar üzerinden eserin yazım amacına dair bir çerçeve sunulmaya çalışılacaktır. Daha sonra bazı rivayetler detaylı şekilde incelenerek eserin yazım tarihine dair bir görüş ortaya konulacaktır.

Eser sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Abbas b. Abdulmuttalib'in Haberleri, Abdullah b. Abbas'ın Haberleri, Ali b. Abdullah b. Abbas'ın Haberleri, Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas, İmam İbrahim b. Muhammed b. Ali'nin Haberleri, Ebû Müslim ve İlk İcraatları, Kahtabe b. Şebib'in Ordusunu Irak'a Sevketmesi, Ebû Seleme'nin Kufe'de Ortaya Çıkışı'dır. Bu haliye eser bir taraftan devletin hâkimi olan hanedanın ihtilâlin başarıya ulaşmasına kadar olan liderlerinin faziletlerini ve olaylar karşısındaki duruşlarını ortaya koyarken diğer taraftan ihtilâlin gerçekleşme aşamaları hakkında ayrıntılı bir malumat sunmaktadır.

Abbas b. Abdulmuttalib'in Haberleri başlığına sahip olduğu tahmin edilebilecek ilk bölümde kayıp sayfalar olsa da genel olarak Hz. Abbas'ın faziletlerinin sunulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ölüm hadisesinin anlatımında bile Hz. Abbas'ı yüceltici detaylar eklenmiştir. İnsanlar çok kalabalık olduğundan, izdiham dolayısıyla sıkıntı yaşandığından bahsedilmiştir. Yazar daha önce insanların bu kadar yoğun şekilde herhangi bir cenazeye katıldığını görmediğini ifade etmiştir. Kabirde kalabalıktan tabutun üzerindeki örtünün (bürde) yırtılmış olduğu ve Haşimoğullarının kadınlarının bir sene yas tuttuğu da bu sözlere eklenmiştir.²⁹

Abdullah b. Abbas ile ilgili rivayetler başlıklı bölümde³⁰ öncelikle onun Hz. Peygamberle birlikteliği adlı bir kısım sunulmuştur. Burada Hz. Peygamber'in onu yanına oturttuğu anlatılmış ve nasihatlerine yer verilmiştir. Daha sonra ilminin genişliği hakkında bir bölüm sunulmuştur. Sonraki bölümler onun siyasi olaylardaki tutumunu yansıtmak üzere kaleme alınmıştır. İki hakem gününde ve Hâricîler gününde Abdullah b. Abbas, Muâviye, Yezid b. Muâviye, Amr b. As ile ilişkileri, İbn Zübeyr ile ilişkileri adlı bölümler onun aslında siyaset dışı görünse de her durumda kendine yakışır bir duruşla ümmet adına en doğru yolun bulunmasına yönelik çabasını yansıtmaya çalışmaktadır. Burada özellikle Muâviye ile ilişkilerini ele alan kısım ikilinin tartışmalarını içermektedir ve İbn Abbas'ın hilafet hakkının Ebû Süfyan oğullarında olmaması gerektiği yönündeki vurgusu diyaloglarda yer almıştır. Son olarak Abdullah b. Abbas'tan gelen rivayetler, ölümü esnasındaki vasiyeti ve ölümü ayrı başlıklar halinde sunulmuştur. Bu bölümlerde “onu gördüğün zaman insanların en güzeli, konuştuğu zaman en fasihi, fetva verdiği zaman en alimi olduğunu düşünürsün” şeklinde bilgiler sunulmuştur.

Yine dikkat çekici rivayetlerden biri Cebrail'in Abdullah b. Abbas hakkında söyledikleridir. “Bir gün Hz. Abbas ve Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber'in yanına girmiş, çıkınca Abdullah b. Abbas babasına ‘O’nun yanındaki O’ndan daha yakışıklı adamı gördün mü?’ diye sormuştur. O da ‘hayır yanında kimse yoktu’ demiştir. Bunun üzerine Hz. Abbas ‘Ey Allah'ın Resulü yanındaki adam kimdi? Abdullah bir adam gördüğünü söylüyor’ diye sormuş, Hz. Peygamber de ‘Ey Abdullah, O’nu gördün mü? O Cibril’di’ diye yanıt vermiştir.

²⁸ Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I/355.

²⁹ *Ahbâr*, 21-25.

³⁰ *Ahbâr*, 25-134.

Onlar çıkınca Cibril de Hz. Peygamber’e “O kimdi?” diye sormuş ‘O amcamın oğludur’ yanıtı üzerine Cebrail ‘O, gelecekte hayrı beklenen, ümit edilen kimsedir’ demiştir.”³¹

Burada dikkat çekici olan ayrıntılar ilk olarak Abdullah b. Abbas’ın Hz. Peygamber dışında çoğunlukla kimseye görünmeyen Cebrail’i görmesi, ikinci olarak da gelecekte olabilecek bir durum hakkında Cebrail’in sözleridir. Eserde verilen bu rivayetle, İbn Abbas, daha çocuk yaşında kutsanmış, Cebrail’in kendisine görüldüğü önemli bir şahsiyet olduğuna işaret edilmiştir.

İbn Abbas’ın oğlu Abdullah’ın muhtemelen babasından aldığı öğütlerle oğluna bir vasiyette bulunduğu da eserde önemli bir rivayet olarak sunulmuştur. Abdullah b. Abbas’ın vasiyetini oğlu Ali’ye yaptığı ifade edilmiştir. Vasiyetinden özellikle şu kısımlar manidardır:

“.....Ey oğlum sana tavsiye edeceğim en değerli şey Allah’tan sakınmandır, bu dinin temeli din ve dünyanın dayanağıdır. Bunun ardından bil ki ey oğlum çok azı dışında dinleri konusunda bir gaflet içindeler. Allah-u Teâlânın değersiz olduğunu bildirdiği fani dünya için birbirlerini öldürüyorlar, oysa ben Allah resulünün dedene (Abbas’a) şöyle dediğini işittim: ‘Bu iş (hilafet) Ümeyyeoğullarından sonra senin oğullarında olacaktır. Onlardan kim ümmetin işini üstlenirse Allah’tan sakınsın. Hak ile hükmetsin. Ve Allah’ın resulüne uysun. Çünkü insanların içinde takip edilmeye en layık olan, akrabalık bağlarını sıkı tutandır.’ Benden sonra sizin yurdunuz hicaz değildir. Beni gömdüğünüzde aileni topla Şam ehline katıl (veya Şam’a git) Onlar (Emevîler), yoldan çıkmış olmaları ve haddi aşmalarına rağmen, sana ve ailene seninle arasında akrabalık bağı bulunan Zübeyr ailesinden daha yumuşak davranır. Amcaoğlun Ali’nin oğullarından sakın ve oğluna da bunu tavsiye et. Çünkü onların bir şahsın kendisi yüzünden öldürülmeyi gerektiren hareketleri vardır.”³²

Abdullah b. Abbas’ın vasiyetinden alıntılanmış bu bölümler Abbasoğullarının siyasetini güzel şekilde yansıtmaktadır. Onlar Emevîlerden sonra hilafetin kendilerine geçeceği inancını Hz. Peygamber’in ağzından söyletmekle birlikte bunu ümmet adına yüklenilmiş bir misyon olarak görmektedirler. Böylece Hicaz’dan ayrılıp bir bakıma hicret etmiş ve zamanı gelinceye kadar İbn Zübeyr’den daha çok yanaşılabilir olarak gördükleri Emevî ailesine yakın olmuşlardır. Yakın akrabaları olan Ali evlâdını gözetmekle birlikte onların aşırı gördükleri hareketlerine ortak olmaktan da sakınmışlardır. Gerekteğinde yine ümmetin selameti adına onlardan uzak kalmışlardır. Böylece tüm hareketlerini meşru bir zemine oturtmaya çalışıyor görmektedirler.³³

Ali b. Abdullah b. Abbas’ın haberlerini ele alan sonraki bölümde de benzer bir metot izlenmiştir. Özellikle onun heybeti ve cömertliğini anlatmak için ayrı başlıklar açılması dikkat çekicidir. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas’ın haberlerinin ele alındığı bölümden itibaren ise artık ihtilâl tarihine de başlanmış olunmaktadır. Burada Ebû Haşim’in Muhammed b. Ali b. Abdullah’ı Görevlendirmesi başlığıyla verilen bölüm ve bundan önceki bölüm “Sarı Sayfa” olarak tanımlanan ve Ali b. Ebû Talib’den kaldığı rivayet edilen, Emevîlere karşı isyan başlatacak olan siyah sancaklı ordunun müjdesini içeren bilgilerin yer aldığı bir sayfadan bahsedilmektedir. Abbasoğullarının ilk divanı, Ebû İkrime’nin Horasan’a gönderilmesi, Bükeyr’in cemaati toplayıp da’vetin adamlarını seçmesi, nazir ve nakiplerin isimlendirilmesi, yetmiş dâinin isimleri, da’vetçilerin da’vetçilerinin isimleri, Bükeyr ve biatın haberleri gibi ihtilâl hareketine dair birçok önemli detayı içeren bölümler bulunmaktadır. Kitabın sonuna

³¹ *Ahbâr*, 127.

³² *Ahbâr*, 130.

³³ Abbâsîlerin meşruiyeti sağlama gayesi ile ürettikleri rivayetlerin *Ahbâr*’a nasıl yansıdığı konusunda ayrıntılı bilgi ve önemli bulunan rivayetler için bkz. Öznur Özdemir - Şule Yüksel Uysal, “Abbâsî İktidarının Meşruiyet Aracı Olarak Ahbâr’ı-Abbâs ve İslâm Tarihçiliği Açısından Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021), 293-322.

kadar olan bölümler ise adeta adım adım gelişmeleri kaydeden bir arşiv belgesi niteliğindedir. Ebû Müslim'in Horasan'dan çıkışından siyahın önemine, Kahtabe b. Şebib'in ordusunu Irak'a sevketmesinden Ebû Seleme'nin hutbesine kadar birçok ayrıntı ayrı başlıklar halinde sunulmuştur. Eser "İbrahim'in Vasiyeti'nin Ebu'l Abbas'a Ulaşması" başlıklı bölüm ile sona ermektedir.

2.3. Mehdî Dönemi ve İdeolojik Kaygı

Şimdiye kadar Abbâsîlerin ideolojik alt yapısının *Ahbâr* adlı eseri oluşturmada nasıl ve ne şekilde etkili olabileceğine dair bulgular farklı başlıklar altında işlendi. Böylece hem eser hakkında öne çıkan detaylar tartışıldı hem de eserin yazarını belirlemeye dair şimdiye kadarki tartışmalar ve ihtimaller değerlendirilmiş oldu. Abbâsîlerin ideolojik kaygısının hangi dönemde böyle bir eserin kaleme alınmasına sebebiyet vermiş olabileceği ise başka bir tartışma konusudur. Daha açık bir ifade ile Abbâsîler ideolojilerine hizmet edecek bir eser yazdırtmayı planlamışlarsa ve bu eser bugün elimizde olan yazmanın en azından temelini oluşturan anonim kaynak ise, bunu hangi halife döneminde gerçekleştirmiş olabilirler? Bu noktada işaretlerin bizleri Mehdî dönemine götürdüğüne ve eserde yer alan bazı rivayetlerin Abbâsîlerden üç halifenin ismini ve lakabını verirken diğerlerinin müphem bırakıldığına daha önce değinilmişti. Eserde yansıtılan ideolojik yanı anlamak ve tartışmayı bir adım öteye taşımak için Mehdî dönemini ele almak ve meseleye bu açıdan da bakmak gereklidir.

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdillâh el-Mansûr b. Muhammed el-Hâşimî el-Abbâsî olan ve Mehdî lakabıyla tanınan üçüncü Abbâsî halifesi (158/775-169/785), ilk halife Seffâh'ın yeğeni ikinci halife Mansûr'un oğludur. Mansûr döneminde tehlike oluşturduğu düşünüldüğü için cezalandırılan Ali evlâdına ve taraftarlarına karşı ılımlı bir siyaset izlemiş ve onları yanına çekmeye çalışmıştır. Hatta hapiste bulunan Ali evlâdını serbest bırakmıştır. Hicaz halkına ve Ali evlâdına yardımında bulunmuş, babası döneminde Ali evlâdının elinden alınan mülkleri iade etmiş ve onlara yeni araziler vermiştir. Bozkurt bu siyasetin olumlu bir sonucu olarak onun döneminde Ali evlâdının önemli bir isyanının görülmediğini ifade etmiştir.³⁴

Ahbâr'ın yazımında hâkim olan havaya bakıldığında ise Ali evlâdına karşı sergilenen tutuma dair izler bulabilmek mümkündür. Bir taraftan onlardan "amcaoğulları" olarak bahsedilip Haşimoğulları çatısı altında aynı safta yer alma vurgulanırken diğer taraftan onların aceleci siyasetlerine yapılan eleştiriler gün yüzüne çıkmaktadır. Bir önceki bölümde ele alınan bir rivayette yer alan "Amcaoğlun Ali'nin oğullarından sakın ve oğluna da bunu tavsiye et. Çünkü onların bir şahsın kendisi yüzünden öldürülmeyi gerektiren hareketleri vardır." ifadesi bunun açık bir göstergesidir. Mansûr dönemiyle uç bir noktaya taşınan ve Mehdî döneminde de o kadar katı olmasa da devam ettiği tahmin edilebilecek bu siyaset *Ahbâr*'ın yazım üslubuna önemli ölçüde yansımıştır. *Ahbâr*'da yer alan rivayetlerden anlaşıldığı üzere Abbâsîler, Ali evlâdının süregelen mücadelesinin en önemli destekçileridir, onların başlarına gelen felaketlere derinden üzülmektedirler³⁵, açıkça Emevîlerin karşısında yer almaktadırlar³⁶, Ali evlâdının mücadelesini onlardan devralmışlardır ve sürdürmekte kararlıdırlar.³⁷ Bununla birlikte, Ali evlâdından devralınan bir vasiyet fikrine halen ihtiyaç duyarken bir taraftan da Hz. Abbas'a dayanan bir fazilet ve meşruiyet zeminini kurmaya çalışmaktadırlar. İşte *Ahbâr*'ın da yazımına yansıyan bu genel hava Mehdî döneminde izlenilen siyasetle son derece uyuyor görünmektedir.

³⁴ Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/377-379.

³⁵ *Ahbâr*, 44.

³⁶ *Ahbâr*, 43.

³⁷ *Ahbâr*, 186-187.

Abbâsîlerin izledikleri siyasetteki değişim ve Abbasoğulları üzerinden kurmaya çalıştıkları meşruiyet fikri bizzat kitabın yazarı tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Ebû Müslim, Mehdî zamanına kadar (Abbâsîlerin imameti Ali evlâdından devraldığına inanmaya) çağırdı. Mehdî ise onları imametın Abbâs’a ait olduğu görüşüne döndürdü ve onlara ‘imamet peygamberin amcası Abbâs’a ait idi. Çünkü o insanların buna en layık olanı ve Peygamber’e en yakın olanı idi. Ondan sonra Abdullah b. Abbâs’a, ondan sonra Ali b. Abdullah’a ondan sonra Muhammed b. Ali’ye, ondan sonra İbrahim b. Muhammed’e sonra Ebu’l Abbâs’a, sonra Ebû Cafer’e, sonra Mehdî’ye.’ dedi ve sonra da bu listeyi Mehdînin soyu üzerinden bugüne kadar uzattı.”³⁸

Kitapta yer alan bu ifade bilhassa yazarın Mehdî zamanında yaşadığını gösteren en önemli işaret sayılabilir. Paragrafta senet bulunmamaktadır ve bu sözlerin müellifin kendi ağzından olduğu açıkça görülmektedir. Mehdî’den sonraki kısımda halife isimleri zikredilmemesine rağmen sanki sıralanan bir liste varmış da bu verilmiyormuş izlenimi uyandırılmıştır.

Buna benzer şekilde ve belki de bizleri ikinci asra yönlendirmede eşit öneme sahip bir başka rivayet de şu şekildedir;

İbn Abbas bir toplulukta “Bu ümmetin içinde 12 tane halife olacak” sözünü duymuş ve bunun üzerine “siz ne kadar ahmakça bir söz söylüyorsunuz. Bu 12 kişiden sonra bizden üç kişi daha vardır. Bu kişiler: Seffâh, Mansûr, Mehdî’dir, (sonra) halifelîği deccâle teslim ederler” demiştir.³⁹ Bu rivayeti müellifin kendisinden naklettiği Ebû Usame’nin yorumladığı ve “Deccâl’e teslim etmeden kasıt, onun çocuklarının deccâle teslim etmesidir” dediği ifade edilmiştir.

Bu yorumun sonradan eklenmiş olması ihtimal dahilindedir. Çünkü eğer İbn Abbas yıllar öncesinden kendi soyundan gelecek halifelerin isimlerini zikrediyor ise neden geri kalanını da vermemiştir? Nitekim Mehdî’den sonraki Abbâsî halifesi Hâdî’dir (169/785-170/786). Hâdî’ye veya Abbâsîlerden ondan sonra gelecek bir isme deccâl denilmesi mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte zaten on dört tane Emevî halifesi bulunmaktadır. Diğer taraftan, eğer buradaki Mehdî’den kasıt “beklenen Mehdî” ise ondan önceki Seffâh (132/750-136/754) ve Mansûr (136/754-158/775)) lakaplarıyla iki Abbâsî halifesinin verilmesi de dikkat çekicidir. Bizden üç kişi diyerek gerçek kişiler yerine Abbâsîlerden olacak halifelerin gelecekte alması beklenen lakaplar verildi ise, Abbâsîlerin bu lakapları ard arda almaları da ilgi çekicidir. Bu lakaplardan Mansûr ve Mehdî güzel sayılabilmesine karşın kan dökücü anlamındaki Seffâh hoş bir lakap sayılamaz. Arap kültüründe lakap kullanma yaygın olsa bile kimsenin kolay kolay Seffâh lakabını almayacağı bu ihtimali zayıflatmaktadır. Bu değerlendirmeler doğrultusunda İbn Abbas’ın dilinden söylenen bu sözlerin onlar yıllar sonra üretildiği görüşü önem kazanmaktadır. İbn Abbas’ın gelecekte haber vermesi gibi bir husus ise zaten başlı başına bir tartışma konusudur. Ancak bu yazıda asıl tartışma konusu *Ahbâr*’da yer alan rivayetlerin uygunluğu değil, kaynağın yazıldığı dönemin belirlenmesi ve hangi işaretlerin bizleri ikinci yüzyıla yönlendirdiğinin ortaya konulmasıdır. Kaynaktaki önemli rivayetlerin değerlendirilmesi neticesinde sonradan eklenilen kısımları içeren nüshanın olmasa da temeli oluşturan metnin Mehdî döneminde kaleme alındığı görüşü, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir görüş olarak öne çıkmaktadır.

³⁸ *Ahbâr*, 165.

³⁹ *Ahbâr*, 29.

SONUÇ

Bu yazıda Abbâsî ihtilâlinin resmi bir tarihi var mı sorusu *Ahbâru'l-Abbas* adıyla bilinen anonim bir kaynak üzerinden tartışmaya açılmıştır. Kaynağın içerdiği rivayetler, yazım üslubu ve yazım amacı göz önünde bulundurulduğunda bu soruya olumlu cevap verebilmek mümkündür. Çünkü Abbâsî ihtilâlinin öncüleri olan Abbasoğullarının niyetleri, icraatları ve hatta gizli davet döneminde hangi motivasyonlarla hareketi yürüttüklerine dair çok önemli ve sonraki yüzyıllara ait kaynaklarda bulunmayan detaylara yer verilmiştir. En azından elimizdeki nüshaya temel teşkil ettiği düşünülebilecek metnin ihtilâlden kısa bir süre yazıldığı izlenimini veren bu zengin detaylar onun Abbâsîlerce yazdırılmış bir resmi ihtilâl tarihi olabilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Çalışmanın en zor tarafı elbette ki eserin yazarını belirleme kısmı olmuştur. Yazma eserin ilk sayfaları kayıp olduğu gibi metin boyunca da yazarın kim olduğunu tahmin etmeye yönelik işaretler bulunmamaktadır. Bununla birlikte istinsah edilen nüshada muhtemelen sonraki dönem veya dönemlere ait eklemeler bulunmaktadır. Bunlar da eserin hangi yüzyıla ait olduğunu tespit etmeyi daha da zorlaştırmaktadır.

Tüm bu zorluklarla birlikte çalışma birtakım neticeleri sunmayı imkânsız kılmaz. Bunlar:

1. Eser kesin olarak Abbasoğullarına yakın veya onların taraftarı olan bir isim tarafından kaleme alınmıştır. Aileyi yüceltme çabaları, hareketlerine meşruiyet kazandırma gayretleri bunu göstermektedir.
2. Eser ne bütünüyle neseb kitabı ne de tarih kitabı olmamakla birlikte, belirli bir aileye ve döneme ait bilgiler içermektedir. İhtilâl ışıktutmakla birlikte dönemin atmosferini sonraki nesillere aktarmada ideolojik bir çabayı yansıtmaktadır. Bu yönleriyle esere isim bulmak da hayli güçleşmektedir. Dûrî'nin neşrinde kullandığı *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsîyye* adı benimsenmekle birlikte “da‘vet”in ardından kurulan yeni “devlet”in tartışmaya açık bir konu olması dolayısıyla esere Abbasoğullarının haberleri anlamına gelen *Ahbâru'l-Abbas* adının verilmesi daha doğru olacaktır. Ahbâr geleneğine yakın bir çizgide olması da bu ismin tercih edilme sebeplerinden biri olarak düşünülebilir.
3. Eser birçok hadis içermektedir fakat ne yazık ki birçoğu düzgün verilmiş bir senet kısmından yoksundur. Bu yönüyle yazarın sıkalığı ve eserin sıhhati açısından ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Senet bakımından sahip olduğu tutarsızlıkların eserin yazarını tahmin etme konusunda da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu durum yazarının tayin edilmesine yönelik bir değerlendirme olan bir sonraki maddede tekrar ele alınacaktır.
4. Eser büyük olasılıkla hicrî ikinci yüzyılda kaleme alınmış ancak istinsah edildiği dönemlerde eklemeler yapılmıştır. Araştırmacıyı ikinci yüzyıla ileten en önemli ayrıntılar Mehdî'den sonraki Abbâsî halifelerinin adını vermeyen rivayetlerdir. Hatta bunların birinde Mehdî'nin son halife olduğu, daha sonra Deccal'in ortaya çıkacağı, bir bakıma kıyametin kopacağı ifade edilmiş bu yönüyle ikinci yüzyıldan sonrasına apokaliptik bir hava verilmiştir. Diğer taraftan araştırmacıların da dikkat çektiği üzere senetlerde hicrî dördüncü asra kadar farklı yüzyıllardan isimler yer aldığı halde, eserin yazıldığı tahmin edilen tarihten sonraki çalışmalarda adı veya yazarına işaret eden herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Bu da ikinci yüzyıldan sonraki tarihçilerin isimlerini içeren senetlerin sonradan eklenmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Eserde Mehdî dönemini çağrıştıran detaylar düşünüldüğünde ikinci yüzyılda kaleme alınan bir metnin temeli oluşturduğu, sonraki yüzyıllarda ise aslındaki rivayetlere sadık kalınmak suretiyle metnin geliştirilerek sonraki yüzyıllara aktarılan farklı nüshalar ortaya çıktığı söylenebilir. Böyle bir hipotez, halife

isimlerinde Mehdî'den sonrasının verilmemesine açıklık getirirken, senetlerde sonraki yüzyıllarda yaşamış râvî isimlerinin yer alabilmesini de mümkün kılacaktır.

5. Eser, ihtilâl boyunca izlenen ideolojik ve fiili yolu bütünüyle yansıtmaktadır. Emevîlere karşı başından beri mücadele sürdüren Ali evlâdına karşı hem müşfik ve yardımcı hem de ihtiyatlı bir tavrın sergilendiği anlaşılmaktadır. Mansûr döneminde onlara karşı yürütülen politika Mehdî döneminde kısmen yumuşatılmıştır. Ne var ki eserde meşruiyetin Ali oğullarından devralındığı fikri ile birlikte hilafetin aslında Abbasoğullarının hakkı olduğu da işlenmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle eser Ali evlâdını sabırsız ve dolayısıyla Emevîlere karşı mücadelesinde haklı olsa da yetersiz, Abbasoğullarını ise büyüklerinin tavsiyesi doğrultusunda sabırlı, dirençli ve yetkin olarak göstermiştir. Verilen mücadeledeki fiili yol ise bütünüyle yansıtılmış ve bu yönüyle eseri muadillerine göre eşsiz kılmıştır. Da'vet boyunca görev alan liderlere dair ayrıntılı bilgiler sunulmuş, nâib ve dâî listelerine yer verilmiştir. İhtilal ordusunun nerelerden teşekkül edildiği, hareketin nasıl aşama aşama başarıya ulaştırıldığı ayrıntıları ile verilmiştir. Bu yönüyle eser manipülatif yanlarıyla birlikte bir arşiv belgesi niteliğindedir.

Sıralanan bu maddelerin de özeti niteliğinde, yazıda savunulan görüşleri üç ana maddede sıralamak mümkündür. İlk olarak eser, ihtilâle dair oldukça detaylı ve zaman içinde unutulabilecek ayrıntılar içerdiği için, en azından temeli oluşturan metin ihtilâlden kısa bir süre sonra kaleme alınmış olmalıdır. İhtilâlden sonraki bu sürenin ne kadar olduğunu tayin etmek üzere eserde yer alan dikkat çekici rivayetlere baktığımızda bunlar bizi açık şekilde üçüncü halife Mehdî dönemine götürmektedir. Son olarak eser oldukça sistematik bir şekilde yazılmıştır ve ihtilâl süresince ne olup bittiğini Abbâsîleri öven bir anlatımla sonraki nesillere aktarma gayreti önemli ölçüde göze çarpmaktadır.

El yazması esere doğrudan ulaşamamak ve Dûrî'nin sunmuş olduğu neşirden istifade etmek çalışmanın en önemli sınırlılığı olarak zikredilmelidir. Bu doğrultuda onun vermiş olduğu bazı aydınlatıcı dipnotlar faydalı olmuştur ancak eserin yazarına dair Dûrî'nin güçlü kanaati onu senet-metin uyumu yönünden eleştirel bir bakış açısı geliştirmekten alıkoymuş görünmektedir. Eserin yeniden farklı bakış açıları ile ele alınması daha önce gözden kaçmış hususların yakalanmasına ve yeni görüşler geliştirmeye imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda eserde dikkat çeken ayrıntılar farklı bir gözle yeniden incelemeye tabi tutulmuştur ancak eser üzerine ileri çalışmalar daha farklı bulgulara ulaşmayı sağlayabilir. Ayrıca eserin dili olan Arapçanın yüzyıllar arasında farklılaşan kullanımı bile eser hakkındaki şüpheli yönler ışık tutacaktır. Bu sebeple tarihi araştırmanın yanında linguistik bir araştırma da oldukça kıymetli sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır. Yazma eser üzerinden yapılacak ve dil uzmanlarının da dahil olabileceği daha geniş bir interdisipliner çalışma, şüphesiz bu konudaki yetersizlikleri kapatacaktır. Abbâsî ihtilâlinin İslam tarihindeki önemi ve eserin de Abbâsî ihtilâlini anlamadaki önemi göz önünde bulundurulduğunda yazarı ve yazım tarihini gün yüzüne çıkaracak bir projeden bile bahsedilebilir. Farklı alanlardaki isimlerin bir ekip halinde çalışması ile burada yalnızca bir hipotez olarak sunulan birçok husus daha güçlü delil ve gerekçelerle ilim dünyasına güçlü teoriler olarak kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahbâru'd-devleti'l- 'Abbâsiyye*. thk. Abdülazîz Dûrî - Abdülcebbâr Muttalibî. Beyrut: Dârü't-Talia, 1971.
- Agha, Saleh Said. "Abû Muslim's Conquest of Khurasan : Preliminaries and Strategy in a Confusing Passage of the Akhbâr al-Dawlah Al-'Abbâsiyyah". *American Oriental Society* 120/3 (2000), 333-347.
- Agha, Saleh Said. *The Revolution Which Toppled Umayyads: Neither Arabs Nor 'Abbâsid*. Brill, 2003.
- Ahmed b. Yahya, Belâzürî. *Fütûhu'l-Buldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetu'l-Maârif, 1987.
- Bahramian, Ali, Umar, Suheyl. "Akhbâr al-Dawla al-'Abbâsiyya". *Encyclopaedia Islamica*, 2008. http://dx.doi.org/10.1163/1875-9831_isla_COM_0238
- Başaran, Selman. "İbnü'n-Nettâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bozkurt, Nahide. "Mehdî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Canard, Marius. "Da'wa". *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. ed. P. Bearman. Brill, 2007 1960.
- Çetin, Nihad. "Ahbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/486-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Daniel, Elton. "The Anonymous 'History of the Abbasid Family' and its Place in Islamic Historiography". *Middle East Studies* 14 (1982), 419-434.
- Fayda, Mustafa. "İbn A'sem el-Kûfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kallek, Cengiz. "Medâinî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/291-292. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Lassner, Jacob. "Abu Muslim, Son of Salit: A Skeleton in the 'Abbasid Closet?" *Studies in Islamic History and Civilization : in Honour of Professor David Ayalon*. ed. Moshe Sharon. 91-104. Leiden, 1986.
- Lindstedt, Ilkka. "Al-Madâ'inî and the Narratives of the 'Abbâsid Dawla". *Studia Orientalia Electronica* 5/ (2017), 65-150. <https://doi.org/10.23993/store.63285>
- Omar, Farouk. *The Abbasid Caliphate 132/750-170/786*. Bağdat: National Printing and Publishing, 1969.
- Özdemir, Öznur - Uysal, Şule Yüksel. "Abbâsî İktidarının Meşruiyet Aracı Olarak Ahbâru'l-Abbâs ve İslâm Tarihçiliği Açısından Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (02 Mart 2021), 293-322. <https://doi.org/10.33415/daad.820181>
- Rosental, Franz. "Dawlah". *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. ed. P. Bearman. Brill, 2007 1960.
- Sezgin, Fuat. *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2015.
- Sharon, Moshe. *Black Banners from the East: Revolt: The Social and Military Aspects of the 'Abbasid Revolution*. ACLS Humanities E-Book, 1990.

Sharon, Moshe. *Black Banners from the East: The Establishment of the 'Abbasid State: The Incubation of a Revolt*. ACLS Humanities E-Book, 1983.